

^HHÂKİMİN DAVAYI AYDINLATMA ÖDEVİNİN SINIRLARI

*Yrd. Doç. Dr. Cemil SİMİL**

I. GENEL OLARAK HÂKİMİN DAVAYI AYDINLATMA ÖDEVİ

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 25'inci maddesinin birinci fıkrasında, hâkimin kanunda öngörülen istisnalar dışında, iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya vakıaları kendiliğinden dikkate alamayacağı ve onları hatırlatabilecek davranışlarda bulunamayacağı düzenlenmiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında yine kural olarak hâkimin kendiliğinden delil toplayamayacağı kabul edilmiştir¹. Taraflarca getirilme ilkesi olarak kabul edilen bu düzenleme ile özel hukuk uyuşmazlıklarında kural olarak, tarafların iddia ve savunmalarına ilişkin vakıaların ve bu vakıaların delillerinin bizzat taraflarca getirilmesi ve yargılamada ileri sürülmesi düzenlenmiştir. Böylelikle dava malzemelerinin toplanmasında ve bunların ileri sürülmesinde hâkimin pasif olması kabul edilmiştir².

Bununla birlikte, dava malzemesinin taraflarca getirilmesi, hâkimin bu hususlar hakkında hiçbir yetkisi olmadığı ve tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir³. Son dönemde hâkimin yargılamada daha fazla aktif olması karşılaştırmalı hukukta da ifade edilmektedir⁴. Bu özellikle hâkimin

^H Hakem incelemesinden geçmiştir.

* İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ HMK m. 25'in eleştirisi için bkz.: **Umar**, s. 114 vd..

² **Üstündağ**, s. 238; **Tercan**, s. 10.

³ **Alangoya/Yıldırım/Deren Yıldırım**, s. 184; **Yavaş**, s. 287; **Musielak**, § 3, Rn. 105; **Pohlmann**, § 2, Rn. 22; **Sutter-Somm/von Arx**, in: Sutter-Somm/Hasenböhler/Leuenberger, Art. 56, Rn. 2.

⁴ **Affentranger**, in: Baker&McKenzie, Art. 56, Rn. 1; **Gasser/Rickli**, Art. 56, Rn. 1; Özellikle Avusturya hukuku için bkz.: **Deren Yıldırım**, s. 817 vd..

yargılama sonucunda, verdiği hükmün maddi gerçekle örtüşür olabilmesinin bir sonucudur. Tarafların getirdiği ve ileri sürdüğü dava malzemeleri bazı durumlarda maddi veya hukuki açıdan eksik, belirsiz yahut çelişkili olabilir. Bu durum, davanın yürütülmesini zorlaştırabildiği gibi hâkimin doğru bir hükme varma ihtimalini de tehlikeye sokabilir. Bu nedenle Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31'inci maddesinde, bu durumlarda, hâkimin taraflara açıklama yaptırabileceği, soru sorabileceği ve tarafların delil göstermelerini isteyebileceği düzenlenmiştir. Hâkimin davayı aydınlatma ödevi olarak düzenlenen bu hüküm ile hâkimin bir davanın yürütülmesinde tamamen pasif olması engellenmiş; yargılamaya seyirci kalan değil de yargılamayı yöneten olarak etkin olması sağlanmıştır⁵. Bu hükmün getirilme amacı, tarafların getirmiş oldukları dava malzemelerindeki eksiklik, belirsizlik veya çelişki nedeniyle yargılama sonucunda hâkimin doğru hükme ulaşmasındaki engelin giderilmesidir. Aydınlatma ödevinin yerine getirilmesi gereken durumlarda hâkim, yönelteceği uygun sorularla uyuşmazlığın temelini belirleyebilecek ve bu çerçevede yargılamaya yön verebilecektir⁶. Böylelikle eksiklik, belirsizlik veya çelişki nedeniyle davanın reddinin önlenmesi ve maddi gerçeğe uygun doğru bir hükme varma ihtimali güçlenmektedir⁷. Yargıtay da vermiş olduğu yeni tarihli bir kararında⁸ “./.. Hâkimin davayı aydınlatma ödevi olarak ifade edilen bu düzenlemeyle doğru hüküm verebilmesi ve maddi gerçeğin bulunabilmesi amaçlanmıştır. Düzenlemede her ne kadar ‘açıklama yaptırabilir’ denilmişse de, bunun hâkimin davayı aydınlatması için bir ‘ödev’ olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü, davayı aydınlatma ödevi sayesinde hâkim, iddia veya savunmanın doğru ve tam olarak anlaşılmasını sağlayacak ve bu şekilde doğru olmayan bir kararın verilmesini önleyecektir. ./..” diyerek bu durumu açıkça belirtmiştir.

⁵ Benzer şekilde: **Zeiss/Schreiber**, § 28, Rn. 181.

⁶ **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infänger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 2.

⁷ **Alangoya**, s. 139-140; **Karslı**, s. 308; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 373; **Tercan**, s. 12; **Yavaş**, s. 306; Affentranger, in: Baker&McKenzie, Art. 56, Rn. 1; **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infänger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 3, 11; **Gehri/Flütsch**, in: Gehri/Kramer, Art. 56, Rn. 1; **Glasl**, in: Brunner/Gasser/Schwander, Art. 56, Rn. 1, 4; **Leuenberger/Uffer-Tobler**, Rn. 4.19, s. 115; **Stahelin/Stahelin/Grolimund**, § 10, Rn. 20; **Sutter-Somm/von Arx**, in: Sutter-Somm/Hasenböhler/Leuenberger (Hsgh), Art. 56, Rn. 2,3.

⁸ 3. HD, 11.10.2012, 9908/21367 (Corpus Mevzuat-İçtihat).

Davayı aydınlatma ödevinin kapsamında vakıalar, talep sonucu, hukuki sebepler ile deliller bulunmaktadır⁹. Hâkim aydınlatma ödevini mutlaka yerine getirmelidir. Bu hâkim için bir yük olmayıp, yükümlülüktür. Ayrıca unutulmamalıdır ki, aydınlatma ödevinin yerine getirilmemesi hukuki dinlenilme hakkına aykırılık teşkil etmektedir¹⁰. Bu nedenle hâkim, eksik, belirsiz veya çelişkili hususların giderilmesini talep etmeden, yargılamayı sonuçlandıramaz. Aksi takdirde, hâkimin aydınlatma ödevini yerini getirmediği davayı kabul veya reddetmesi, hükmün bozulmasına yol açacaktır¹¹. Hâkimin aydınlatma ödevini gereği gibi yerine getirmesi, sadece yargılama için değil ayrıca verilen hükmün doğru şekilde icra edilebilmesi bakımından da son derece önemlidir¹².

Hâkimin davayı aydınlatma ödevi, taraflarca getirilme ilkesinin geçerli olduğu davalarda söz konusu olacaktır. Bunun dışında kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda hâkim, tarafların ileri sürmediği vakıaları kendiliğinden araştırabilirdiği gibi bunların delillerine de kendiliğinden başvurabilmektedir. Bu nedenle, kendiliğinden araştırma ilkesinin geçerli olduğu davalarda, hâkimin taraflara açıklama yaptırması, soru sorması yahut tarafların delil göstermelerini istemesi kural olarak hâkimin aydınlatma ödevinden kaynaklanmayıp, davada söz konusu ilkenin uygulanmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hâkim aydınlatma ödevini ancak belirli sınırlar çerçevesinde yerine getirebilir. Bu sınırların kesin olarak çizilmesi mümkün değildir. Aydınlatma

⁹ Çalışma konumuz hâkimin aydınlatma ödevinin sınırları olduğu için, bu ödevin kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyecektir. Aydınlatma ödevinin kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: **Karaaslan**, s. 103 vd.; **Meriç**, s. 390 vd..

¹⁰ **Affentranger**, in: Baker&McKenzie, Art. 56, Rn. 3; **Musielak**, § 3, Rn. 105; **Rosenberg/Schwab/Gottwald**, § 77, Rn. 16.

¹¹ **Umar**, s. 144.

¹² “./.. Davacı, dava dilekçesinde, dava konusu malların tek tek belirtmeksizin aynen teslimini talep etmiştir. 6100 sayılı HUMK’nun 31 inci maddesine göre, hakimin davayı aydınlatma yükümlülüğü, talep sonucunu aydınlatma yükümlülüğünü de içerir. Davacının teslimini istediği mallar açıklattırılmadan yargılamaya devam edilerek malların aynen teslimine karar verilmesi isabetsiz olduğu gibi, hüküm fıkrasında malların tek tek belirtilmeden teslim kararı verilmesi de infazda tereddüt yaratacağından hüküm usul ve yasaya aykırı olup bozmayı gerektirmiştir. ./..” 9. HD, 10.10.2011, 366/12317 (Corpus Mevzuat-İçtihat).

ödevinin sınırı görülmekte olan davanın durumu değerlendirilerek tespit edilebilir¹³. Ancak genel olarak dava malzemeleri üzerindeki taraf hâkimiyetini belirleyen taraflarca getirilmesi ilkesi¹⁴ ile hâkimin yargılamada tarafsız olması ve iki tarafa eşit mesafede yargılamayı yürütmesi hâkimin aydınlatma ödevinin sınırlarını belirlemektedir¹⁵. Hâkim ancak, tarafların getirdiği, ileri sürdüğü dava malzemelerindeki eksiklik, belirsizlik veya çelişkinin giderilmesini sağlayabilir. İşte bu durumlarda, bu eksikliği, belirsizliği ve çelişkiyi gidermeye çalışan hâkimin hareket serbestisi, diğer bir ifadeyle aydınlatma ödevinin sınırları üzerinde durmanın faydalı olacağı kanısındayım. Çünkü aydınlatma ödevinin sınırları dar çizildiği takdirde gerçeğe uygun hüküm verme amacında olan hâkimin, amacına ulaşmama riski oluşurken, bu ödevin sınırları aşıldığı takdirde ise, hâkimin taraflardan birine yol gösterme, öğüt verme veya gerekmediği halde dava ile ilgili görüşünü açıklama riski ortaya çıkarak hâkimin tarafsızlığından şüphe duyulması söz konusu olabilir.

II. SINIRLARI

1. Genel Kapsamı

Hâkimin aydınlatma ödevinin sınırları, özellikle talep sonucuna, vakıalara ve delillere ilişkin olacaktır. Bunun dışında hukuki sebepler ve taraf değişikliği inceleme konumuzun dışındadır. Çünkü Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 33'üncü maddesi gereğince hâkim Türk hukukunu kendiliğinden uygulayacağı için, 31'inci madde anlamında bir aydınlatma ödevinden ve bunun belirli bir sınırından bahsedilemez. Hukuku kendiliğinden uygulayacak olan hâkimin, tarafların davada dayandığı vakıalara uygun hukuki sebepleri kendiliğinden bulmalı ve uygulamalıdır. Ancak taraflar da dilekçelerinde vakıalarını doğru hukuki sebeplere dayandırarak hâkime yardımcı olabilir. Özellikle yabancı bir ülkenin hukukunun uygulanmasında hâkim gerektiğinde, Milletlerarası Özel Hukuk ve Usûl Hukuku Hakkında Kanunu'nun 2'nci maddesine göre, taraflardan yardım alabilir; tarafların

¹³ Alangoya, s. 157.

¹⁴ Üstündağ, s. 249.

¹⁵ Greger, in: Zöllner, § 139, Rn. 2.

dayandığı yabancı hukuk kuralı hakkında açıklama yaptırabilir¹⁶. Ancak unutulmamalıdır ki hâkim yabancı hukuku da kendiliğinden uygulayacağı için, yabancı hukuk kuralları hakkında araştırmayı da kendiliğinden yapacaktır¹⁷.

Aynı şekilde davada tarafın değiştirilmesine işaret edilmesi konusunda da hâkimin aydınlatma ödevi bulunduğu söylenemez. Örneğin hâkim dava dosyasından davanın aslında (A)'ya değil de (B)'ye karşı açılması gerektiğini görüp davacıya bunu işaret edemeyecektir. Bu husus aydınlatma ödevinin sınırını aşmaktadır. Bununla birlikte özellikle karşı tarafın rızasının olmadığı ve ancak hâkimin izni ile tarafta değişikliğin mümkün olabildiği durumlarda (m. 124/3-4), bu yönde bir taraf değişikliği talep edildiğinde hâkim aydınlatma ödevi gereğince, gerekli açıklamayı yaptırabilir, soru sorabilir veya taraf değişikliğinin gerekliliği yönünde yeni delil isteyebilir. Aynı şey kanuni taraf değişikliğinin söz konusu olduğu durumlarda da geçerlidir. Dikkat edilirse, tarafta değişiklik talep edilmiş ve şartların varlığı konusunda bir belirsizlik veya çelişki varsa, hâkim aydınlatma ödevinin genel sonucu olarak buna ilişkin açıklama talebinde bulunmakta veya soru sorup yeni delil istemektedir. Yani hâkim ancak tarafın belirtilmesindeki belirsizliği veya çelişkiyi gidermek amacıyla açıklama yaptırabilir veya soru sorabilir. Burada taraf değişikliği bakımından, aydınlatma ödevinin yerine getirilmesi ayrı bir özellik arz etmemektedir. Buna karşılık hâkimin aydınlatma ödevi gereğince davanın taraflarındaki belirsizliği yahut çelişkiyi gidermesi, davanın tarafının değişmesi sonucunu doğuramaz¹⁸. Hâkim aydınlatma ödevini yerine getirirken, talep edilmemiş olmasına rağmen yahut iradi taraf değişikliklerinde talepten başka bir şekilde tarafta değişiklik yapılmasını sağlayamaz. Bu husus da aydınlatma ödevi sınırları içinde değerlendirilemez.

2. Talep Sonucu Bakımından Durum

Hâkim tarafların dilekçelerinde belirttikleri talep sonucuna uygun karar vermek zorundadır¹⁹. Tarafların taleplerinden fazlasına hükmedemeyeceği

¹⁶ Tercan, s. 31.

¹⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 649-650.

¹⁸ Alangoya, s. 142; Tercan, s. 27.

¹⁹ Karşlı, s. 312; Üstündağ, s. 245 vd.

gibi talepten başka bir şeye de kural olarak karar veremez (m. 26). Yukarıda da ifade edildiği üzere, tarafların dilekçelerinde yer alan talep sonucu açık, belirli ve çelişkiden uzak olduğu ölçüde hâkimin doğru karar verme ihtimali artmaktadır. Bu nedenle talep sonucu açık değilse, belirsiz veya çelişkili ise, hâkim davacıya talebini açıklattırmalıdır²⁰. Böylelikle sadece talep sonucunda ne istediği açık olmadığı için davacının muhtemel haklı talebinin reddedilmesi önlenmiş olacaktır²¹. Örneğin davacının talep sonucunda, tespit hükmü mü, eda hükmü mü istediği tereddüt edilmeyecek derece açık olacaktır²². Böylelikle hâkim bir yandan hukuki yararın varlığını inceleyebilecek, diğer yandan talebe uygun hüküm verebilecektir. Böyle bir açıklık yoksa yahut bir çelişki bulunuyorsa, hâkim davayı aydınlatma ödevi gereğince, davacıya tam olarak neyin talep edildiğini sormalıdır²³. Aynı şekilde, şartları

²⁰ **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 2. “./.. Davacının dayandığı anılan maddi vakıalar hem doğrudan iflas, hem de iflas yoluyla adi takibe itiraz edilmemesi üzerine iflas istemine uymakta olup, uyumsuzluğun aydınlatılması için zorunlu olarak davacıdan açıklama istenmelidir. ./.. Her iki iflas talebinin koşulları ve sonuçları farklı olduğundan, mahkemece, davacı vekilinden ... açıklama alınıp, sonuca göre hüküm kurulması gerekirken ./..” 23 HD, 11.3.2013, 857/1445 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

²¹ **Alangoya**, s. 142-143.

²² “./.. Davacının bu dava ile neyi amaçladığı HUMK'nun 75. Maddesi gereğince kendisine açıklattırılmalı, talep konusu açıkça belirlenmeli ve talep çerçevesinde yargılama yapılarak HUMK'nun 74. Maddesi hükmüne göre bir karar verilmelidir.” 10 HD, 29.12.2005, 10150/14143 (**Yılmaz**, s. 349). Yine benzer şekilde, “./.. 1. Davacı nafaka talebini 23.03.2011 tarihli oturumda ileri sürmüştür; nafaka talebinin tedbir ve yoksulluk nafakası olarak hukuki niteliğini açıklamadığı gibi, miktarını da belirtmemiştir. Mahkemece gerek nitelik gerekse miktar konusunda talep açık olmadığı halde, davacı yararına tedbir ve yoksulluk nafakasına hükmedilmesi doğru olmamıştır. Mahkemece yapılacak iş, davacıdan talep ettiği nafakanın hukuki niteliği ve miktarı konusunda hakimin davayı aydınlatma ödevi (HMK. Md.31) çerçevesinde açıklama istenilmesi, yapılacak açıklamaya göre davacının nafaka talebi hakkında bir karar verilmesi gerekirken, nafakalar konusunda yazılı şekilde karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olmuş; bozmayı gerektirmiştir. ./..” 2. HD, 3.4.2012, 12586/8165 (Corpus Mevzuat-İçtihat).

²³ İİK m. 67'e göre açılan itirazın iptali davası, şartları ve sonuçları bakımından alacak davasından farklıdır. Bu nedenle dava dilekçesinde, alacaklının talebinin ne yönde olduğu açık şekilde anlaşılmalıdır. Aksi takdirde hâkim, aydınlatma ödevi gereğince, açıklama yaptırmalıdır. Yargıtay'ın uygulaması da bu yöndedir. Örneğin, “./.. Dairemizin kökleşmiş içtihatlarına göre, icra takibine yapılan itirazın iptali davası ile bir

ve sonuçları farklı olan, kısmi dava ile belirsiz alacak davasından hangisinin açıldığı, davacının talep sonucunda belirli değilse, hâkimin bu belirsizliği davayı aydınlatma ödevi gereğince gidermesi gerekmektedir²⁴. Ancak şartları oluşmadan açılan bir belirsiz alacak davasında hâkim davacıya aydınlatma ödevi çerçevesinde talep sonucunu değiştirmesine izin veremez²⁵; davayı usulden reddetmesi gerekir. Çünkü bu durumlarda hukuki yarar eksikliği bulunmaktadır. Talep sonucunun sadece davacı bakımından değil, davalı bakımından da doğru karar vermeyi sağlayacak derecede tereddüde mahal vermeyecek şekilde açık olmalıdır. Örneğin davalı, davanın reddini takas nedeniyle borcun sona erdiği gerekçesiyle mi yoksa borcun doğmadığı gerekçesiyle mi istediğini açıkça belirtmelidir. Çünkü her ikisinin sonuçları farklıdır.

Hâkimin açıklama ödevinin bulunması, kısmi dava açılmışsa davacıya talebini artırma yönünde öneride bulunma veya faiz talebinde bulunmayan davacıya, faiz talebinde bulunabileceğini tavsiye etmek imkânı vermemektedir. Aynı şekilde hâkime, davalıya savunmasını güçlendirmek ve davadaki hukuki durumunu iyileştirecek önerilerde veya yönlendirmelerde bulunma, bu tür bir hususa dikkat çekme yetkisi de vermemiştir²⁶. Bu nedenle hâkim örneğin yargılamada zamanaşımı def'inde bulunmayan davalıyı bu yönde bir beyanda bulunması gerektiği şekilde bir açıklamada bulunamaz²⁷. Davayı aydınlatma yükümlülüğü altında da hâkim, davadaki taraf egemenliğine ve taraflar karşısında tarafsız olma ilkelerine bağlı olarak yargılamayı yürütmek zorundadır. Tüm bu durumlarda, taraflardan sadece birinin menfaati göz önünde tutulmaktadır.

Bununla birlikte, davacıya davasını değiştirme konusunda açıklama ödevi çerçevesinde yönlendirmede bulunup bulunamayacağı üzerinde durul-

alacağın tahsili amacı ile açılan alacak (tahsil) davası nitelikleri ve sonuçları itibarıyla farklı dava türleridir. ../. mahkemece HUMK.nun 179/3 ve 75/2 nci maddeleri uyarınca, ilk önce davacı tarafa davanın istek sonucunu teşkil eden, icraya vaki itirazın iptali veya alacağın tahsili davalarından birine hasrettirilerek, tercihinine göre, dava sonucuna bağlanmalıdır. ../." 11. HD, 25.3.2004, 8468/3076 (Yılmaz, s. 348).

²⁴ **Simil**, s. 145.

²⁵ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 454.

²⁶ **Gehri/Flütsch**, in: Gehri/Kramer, Art. 56, Rn. 8; **Lüke**, § 2, Rn. 22.

²⁷ **Kuru**, C. 2, s. 1920.

ması gereken bir husustur. Türk hukukunda, davalının yargılama sırasında dava konusu şeyi üçüncü kişiye devretmesi durumunda, hâkim aydınlatma ödevi çerçevesinde, talep sonucunun değiştirilmesi veya taraf değişikliğine işaret etmektedir²⁸. Bu husus 31'inci maddede düzenlenen aydınlatma ödevinin bir sonucu olmayıp, doğrudan 125'inci maddenin bir sonucudur. Yine Yargıtay kamu düzenine ilişkin bazı kararlarında, davacının ek bir dava açması gerektiğine işaret edilmesi gerektiğine hükmetmektedir. Örneğin, evliliğin butlanına ilişkin bir davada Yargıtay, nüfus kayıtlarındaki aykırılığın düzeltilmesi için davalılara aydınlatma ödevi çerçevesinde dava açması gerektiğinin hatırlatılması gerektiğini ve bu konuda süre verilmesi, süresinde dava açılmışsa bu davanın bekletici sorun yapılarak sonuca göre karar verilmesinin gerektiğini ifade etmiştir²⁹. Bu husus ise, kendiliğinden araştırma ilkesinin bir sonucu olup, yine aydınlatma ödevi kapsamında değerlendirilemez. Çünkü, kendiliğinden araştırma ilkesinin uygulandığı yargılamada, hâkim kendiliğinden harekete geçmekte³⁰; o yargılama için önemli gördüğü maddi vakıaları kendiliğinden araştırmakta ve hangi delile başvurulmasının gerektiğini kendisi belirlemektedir³¹.

Alman hukukunda hâkimin, sadece taraflardan birinin yararına olacak şekilde tavsiyede bulunmasının aydınlatma ödevinin sınırının aşmasına sebebiyet vermesine rağmen, karşı tarafın da yargılamadaki menfaatinin dikkate alınması durumunda yapılan bir tavsiyenin bu sınırı aşmadığı kabul edilmektedir³². Başka bir deyişle, davalının menfaati de gözetildiğinde, yeni bir davanın açılmasına engel olması durumunda, bir dava değişikliğinin gerekli olduğunun işaret edilmesinin bu sınırı aşmadığı ifade edilmektedir³³. Örneğin bir satım sözleşmesinden doğan uyuşmazlıkta, davacının satılan malların iadesini talep hakkı olmamasına rağmen, bunu talep etmişse, hâkimin burada açıklama ödevi çerçevesinde, davacıya talebini satılan malların bedeli olarak değiştirmesine işaret etmesi ve buna izin verilmesi bu yöndedir. Alman Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun gerek hâkimin aydınlatma ödevine ilişkin

²⁸ **Karaaslan**, s. 127-128.

²⁹ 2. HD, 26.1.2012, 15225/1416 (Corpus Mevzuat-İçtihat).

³⁰ **Karsh**, s. 298.

³¹ **Kuru**, C. II, s. 1923; **Kuru/Arslan/Yılmaz**, s. 338; **Jauernig/Hess**, § 25, Rn. 8.

³² **Jauernig/Hess**, § 25, Rn. 45.

³³ **Jauernig/Hess**, § 25, Rn. 46. Karş.: **Lücke**, § 2, Rn. 22.

139'uncu maddesi gerekse dava değişikliğine ilişkin 263'üncü maddesi bu yönde bir yorum yapmayı söz konusu hukuk düzeni bakımından uygun kılmaktadır. Çünkü söz konusu kanunun 139'uncu maddesi gereğince, tarafların uygun talepleri ileri sürmelerini sağlamak, hâkimin aydınlatma ödevi kapsamında sayılmaktadır. Yine aynı kanunun 263'üncü maddesi gereğince, dava değişikliği talebinin hâkim tarafından uygun görülmesi halinde karşı tarafın rızası olmadan da dava değişikliğine imkân tanınmaktadır. Türk hukuku bakımından bu yönde bir yorum yapma imkânı bulunmamaktadır. Çünkü Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31'inci maddesi, hâkime tarafların uygun talepler ileri sürmesini sağlama ödevi yüklememiştir. Her ne kadar söz konusu maddenin gerekçesinde hâkimin gerekli talepleri ileri sürmelerini sağlayabileceği ifade edilse de bu tek başına hâkimin talep sonucunun değiştirilmesine işaret edebileceği sonucunu doğurmamaktadır³⁴. Hâkim ancak, talep sonucunda bulunan belirsizliği, eksikliği veya çelişkiyi giderebilecektir; bunun dışında uygun bir talep sonucunun ileri sürülmesini³⁵ veya dava temelini değiştirmesine yol açacak bir aydınlatma yapamayacaktır³⁶. Yine Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 75'inci maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan "*Hâkim... iki tarafın iddiaları hududu dahilinde olmak üzere...*" ifadesine Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31'inci maddesinde yer verilmemiş olsa da yukarıda da ifade edildiği üzere aydınlatma ödevinin kapsamının tarafların ileri sürdüğü dava malzemeleri olduğu konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Bu gibi durumlarda yeni bir davanın açılmasının önüne geçileceği düşüncesi esas alınarak usûl ekonomisi de gerekçe gösterilemez. Usûl ekonomisi ilkesi, mevcut usûl kurallarını aşmanın haklı gerekçesi olamaz. Hâkimin dava değişikliğine işaret edebilmesi ancak açık bir düzenleme ile mümkün olabilecektir³⁷.

3. Vakıaların Genişletilmesi veya Değiştirilmesindeki Durum

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 25'inci maddesinin birinci fıkrasında kural olarak, hâkimin, iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya vakıa-

³⁴ Karaaslan, s. 127.

³⁵ Meriç, s. 394.

³⁶ Alangoya/Yıldırım/Deren Yıldırım, s. 287.

³⁷ Karaaslan, s. 127.

ları kendiliğinden dikkate alamayacağı düzenlenmiştir. Hâkim kararını sadece taraflarca getirilen dava malzemesine göre vereceğini ve taraflarca getirilmeyen dava malzemesinin var olup olmadığını araştıramayacaktır³⁸. Bu hüküm bize, hâkimin aydınlatma ödevinin sadece taraflarca getirilmiş, ileri sürülmüş vakıalar bakımından söz konusu olduğunu³⁹; hâkimin kendiliğinden dava ile ilgili fakat taraflarca ileri sürülmemiş vakıaları dikkate almasının söz konusu olmadığını; bunları kendiliğinden dikkate alamayacağını ve bunları hatırlatacak davranışlarda dahi bulunamayacağını ifade etmektedir⁴⁰. Aydınlatma ödevinin amacı, taraflarca ileri sürülen vakıaların doğru ve tam anlaşılmasını veya bu mevcut vakılardaki eksikliklerin ve çelişkilerin giderilmesini sağlamaktır⁴¹. Yoksa aydınlatma ödevi, taraflarca yerine getirilmesi gereken dava malzemesinin yargılamaya dâhil edilmesi sorumluluğunu hâkime yüklememekte yahut eksik, belirsiz veya çelişkili hususların bizzat hâkim tarafından giderilmesi anlamına gelmemektedir⁴². Aynı şekilde hâkimin hüküm verebilmesi için önemli olan maddi vakıalar taraflarca iddia edilip yargılamaya dâhil edilmelidir; yoksa hâkim açıklama ödevi çerçevesinde bunlara işaret edip tarafların bunları yargılamaya dâhil etmesini sağlayamaz⁴³. Başka bir ifadeyle, davayı aydınlatma ödevinin sınırı, tarafların iddia ve savunma olarak ileri sürdükleri, mahkemeye getirdikleri

³⁸ Pohlmann, § 2, Rn. 17.

³⁹ Gehri, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 6, 7; Gehri/Flütsch, in: Gehri/Kramer, Art. 56, Rn. 5, 9; Glasl, in: Brunner/Gasser/Schwander, Art. 56, Rn. 4, 25; Jauernig/Hess, § 25, Rn. 47; Rosenberg/Schwab/Gottwald, § 77, Rn. 17; Schilken, § 8, Rn. 355; Schilken, Hâkimin Rolü, s. 62.

⁴⁰ Bilge/Önen, s. 294; Kuru, C. 2, s. 1919; Kuru/Arslan/Yılmaz, s. 336; Önen, s. 141.

⁴¹ Gehri, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 2; Glasl, in: Brunner/Gasser/Schwander, Art. 56, Rn. 4; Musielak, § 3, Rn. 105; Schilken, § 8, Rn. 355. “./.. hakim, tarafların zamanında uyuşmazlığın çözümü için önemli vakıaların tamamı hakkında açıklama yapmalarını, özellikle ileri sürülen vakılardaki eksiklikleri tamamlamalarını, delilleri ikame etmelerini ve gerekli talepleri ileri sürmelerini sağlayabilecektir. ./..” 23. HD, 11.3.2013, 857/1445 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

⁴² Gehri, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 12. Benzer şekilde: Glasl, in: Brunner/Gasser/Schwander, Art. 56, Rn. 4; Leuenberger/Uffertobler, Rn. 4.20, s. 115; Staehelin/Staehelin/Grolimund, § 10, Rn. 20.

⁴³ Gehri, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 12.

vakıalardır. Tarafların getirdiği bu vakıaların eksik veya çelişkili olması durumunda bunların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda hâkime açıklatma yükümlülüğü getirilmiştir⁴⁴. Taraflarca getirilme ilkesi, hâkime aydınlatma ödevi gereğince tarafların ileri sürmediği vakıaların araştırılmasına, tepsi-tine⁴⁵ ve bunların hâkim tarafından yargılamaya sokulmasına engel olmaktadır⁴⁶. Aydınlatma ödevi hâkime bu yönde bir yetki vermediği gibi hâkimi yükümlü de kılmamıştır⁴⁷. Hâkim bu yönde bir teşvik veya hatırlatmada dahi bulunamaz⁴⁸. Bu nedenle davacının daha önce talebinin dayanağı olarak ileri sürmediği bir vakıa, aydınlatma ödevinin kapsamında kendisine açıklatır-lamayacağı gibi davalı bakımından da daha önceden ileri sürmediği bir def'inin bu yolla ileri sürülmesine imkân vermemektedir⁴⁹. Örneğin, zama-naşımı def'inde bulunan davalıya karşı davacı zamanaşımının kesildiğini ileri sürmüş; ancak kesilme nedeni konusunda açıklık yoksa veya tereddüt varsa, aydınlatma ödevi çerçevesinde bu husus davacıya sorulabilecektir. Hâkimin, tarafa hiçbir dayanak noktası olmaksızın, dava temelini iyileştirecek, somut maddi vakıalara işaret etmesi aydınlatma ödevinin sınırını aşmaktadır⁵⁰. Bu nedenle, az önceki örnekte olduğu gibi, davalı zamanaşımı def'inde bulunmuş, fakat davacı bu hususa ilişkin zamanaşımının kesilmesi hakkında bir cevap vermemişse, hâkim bu hususu kendiliğinden araştıramayacağı gibi⁵¹ aydınlatma ödevi kapsamında bunu kabul edip, davacıdan bu yönde bir açıklama isteyemez.

⁴⁴ **Lüke**, § 2, Rn. 22.

⁴⁵ **Affentranger**, in: Baker&McKenzie, Art. 56, Rn. 4; **Gehri/Flütsch**, in: Gehri/Kramer, Art. 56, Rn. 7.

⁴⁶ **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 12; **Gehri/Flütsch**, in: Gehri/Kramer, Art. 56, Rn. 9.

⁴⁷ **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 12; **Rosenberg/Schwab/Gottwald**, § 77, Rn. 17, 20; **Lüke**, § 2, Rn. 22.

⁴⁸ **Üstündağ**, s. 249.

⁴⁹ **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 8; **Lüke**, § 2, Rn. 22; **Schilken**, § 8, Rn. 355.

⁵⁰ **Alangoya**, s. 157-158; **Glasl**, in: Brunner/Gasser/Schwander, Art. 56, Rn. 4; Benzer şekilde: **Lüke**, § 2, Rn. 22; **Zeiss/Schreiber**, § 28, Rn. 182; **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 12.

⁵¹ **Postacıoğlu**, s. 235.

Bununla birlikte hâkim, dava dosyasına usulüne uygun şekilde girmiş belgelerden öğrendiği itiraz sebeplerini, ilgili taraf iddia etmemiş olsa dahi kendiliğinden göz önünde bulundurur⁵². Böyle bir vakıa hakkında da hâkim gerektiğinde aydınlatma ödevi çerçevesinde açıklama isteyebileceği gibi ilgili tarafa soru da yöneltebilecektir⁵³. Bu husus da aydınlatma ödevinin sınırları içerisinde.

Daha önce de ifade edildiği üzere özel hukuk uyuşmazlıklarında kural olarak dava malzemesinin getirilmesi, tamamen tarafların tasarrufuna bırakılmıştır. Hâkimin bu yönde, davanın tarafları yerine dava malzemesini sağlama yükümlülüğü yoktur⁵⁴. Bu nedenle aydınlatma ödevi bizzat hâkim tarafından mevcut vakıaların genişletilmesi veya değiştirilmesine yahut hâkimin taraflara bu yönde bir yönlendirme yapma imkân tanımamaktadır. Bununla birlikte hâkimin, tarafların ileri sürdüğü vakıaya zımnen dâhil olan vakıaların getirilmesini isteyebileceği konusunda tereddüt etmemek gerekir⁵⁵. Özellikle tarafların iddia ettikleri hususlara ilişkin vakıaların,

⁵² Umar, s. 119; Pekcanitez/Atalay/Özekes, Ders Kitabı, s. 290.

⁵³ “./.. 2- İğdır PTT. Merkez Müdürlüğü'nün 25.01.2011 tarihli yazısında davalı adına yurtdışından aylık 1053 Euro para geldiği bildirilmiştir. Dosyaya tercümesi sunulan Brüksel Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nden alınan 09.11.2010 tarihli belgede de “davacıya eşinden fiilen ayrı yaşaması nedeniyle 01.01.2001 tarihinden itibaren emekli aylığı ve yakıt yardım ödeneğinin yarısının ödendiği” belirtilmektedir. Kadına kocanın emeklilik hesabından yapılan bu ödemenin neye istinaden yapıldığı ve sebebi konusunda taraflar bir izahat yapmamışlardır. Bu durumda, öncelikle ‘hakimin davayı aydınlatma ödevi (HMK. md. 31)’ çerçevesinde, ödemenin Belçika devletindeki yasal dayanağı, sürekliliği ve kesilme koşulları bakımından taraflardan açıklama istenmesi, yeterli olmadığı takdirde ise, aynı hususların, ödemenin Belçika Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nden Belçika'nın da “taraf” olduğu “Adli Yardım Taleplerinin İletilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi” hükümlerinden yararlanılarak, Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü vasıtasıyla sorulup tespitiyle hasil olacak sonucuna göre davalının yoksulluğa düşüp düşmeyeceğinin saptanması gerekirken; eksik incelemeyle hüküm kurulması doğru bulunmamıştır. ./..” 2. HD, 22.11.2012, 8296/28007 (Corpus Mevzuat-İçtihat).

⁵⁴ Lücke, § 2, Rn. 22.

⁵⁵ Alangoya/Yıldırım/Deren Yıldırım, s. 238; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 375; Tercan, s. 29. Yargıtay da, mevcut vakıaların temelini oluşturan vakıalar hakkında açıklamaların istenebileceğini kararında ifade etmiştir. Örneğin, “./.. Dava, kooperatif ortağı

iddialarını ortaya koymakta yetersiz olması durumunda hâkimin bu çerçevede açıklama yaptırmasına imkân tanınmalıdır⁵⁶. Aynı şekilde herkes tarafından bilinen vakıalar hakkında da hâkim taraflardan açıklama isteyebilir⁵⁷. Bilindiği üzere 187'nci maddenin ikinci fıkrası gereğince bu tür vakıaların ispatına gerek yoktur. Bu gibi durumlarda hâkimin aydınlatma ödevinin sınırlarının aşıldığından söz edilemez.

Unutulmamalıdır ki aydınlatma ödevi, açıkça eksik, belirsiz veya çelişkili vakıalar hakkında söz konusu olmalıdır⁵⁸. Yukarıda da ifade edildiği üzere, aydınlatma ödevinin amacı davacının talebinin dayanağı olan veya davalının savunmasına ilişkin maddi vakıalara dikkat çekmek değildir. Bir yargılamaya taraflar titiz şekilde hazırlanmalı ve gerek dava malzemelerinin ileri sürülmesinde gerekse yargılamanın yürütülmesinde gerekli özeni göstermelidirler. Bu şekilde gerekli titizlik ve özen gösterilmemişse, hâkim, aydınlatma ödevi gereğince, bunun düzeltilmesine imkân tanıyamaz⁵⁹.

4. Yeni Delil Getirilmesindeki Durum

Delillerin gösterilmesi, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda aşamalı olarak düzenlenmiştir. Kanununun 121'inci ve 129'uncu maddenin ikinci

olan davacının kooperatife yaptığı fazla ödemelerin tahsili istemine ilişkindir. ./.. Somut olayda davanın ileri sürülüş biçimine göre, davacının talebi, maddi ve hukuki açıdan belirsiz olup uyumsuzluğun aydınlatılması için zorunlu olarak davacıdan açıklama istenmelidir. Hükme esas alınan bilirkişi raporunda, davacının davalı kooperatife ortak olduğu tarihten sonra dava tarihine kadar kaç hisse için ortaklığının bulunduğu, bu hisselerin devrinin yapılıp yapılmadığı ve nihayetinde dava tarihinde kaç hisse için ortak bulunduğu, ödemelerin hangi hisse için yapıldığı ve davacının dava tarihine göre sahip olduğu hisselerdeki ödemelerinin normal bir kooperatif ödemelerine göre fazla bir ödemesinin olup olmadığı denetime elverişli olarak belirlenmediği gibi dairelerin devrinin hisse devri anlamında değerlendirilerek ve nasıl belirlendiği anlaşılmayan dairelerin fiyatlarının esas alınmak suretiyle yapılan hesaplama dayanarak davacının bazı bloklar için fazla ödemesinin olmadığı sonucuna ulaşmak da hatalı olmuştur. ./..” 23. HD, 5.3.2012, 3690/1634 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

⁵⁶ Benzer şekilde: **Musielak**, § 3, Rn. 105.

⁵⁷ **Lüke**, § 2, Rn. 22.

⁵⁸ **Affentranger**, in: Baker&McKenzie, Art. 56, Rn. 7.

⁵⁹ **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 14.

fıkrasına göre taraflar kural olarak dilekçelerinde ellerindeki delilleri sunmak ve başka yerden getirtilecek delillerin bilgisi vermek zorundadır. Yine 140'ncı maddeye göre de, dilekçelerinde gösterdikleri ancak sunmadıkları delillerin ve bu konudaki bilgilerin en geç ön incelemede sunulması veya verilecek iki haftalık kesin sürede tamamlanması gerekir. Tahkikat aşamasında ise delillerin sunulması ancak 145'inci maddedeki şartların varlığı halinde söz konusudur⁶⁰. Söz konusu maddeye göre, bir delilin sonradan ileri sürülmesi yargılamayı geciktirme amacı taşııyorsa veya süresinde ileri sürülmemesi ilgili tarafın kusurundan kaynaklanıyorsa, hâkim o delilin gösterilmesine izin verebilir. Bu son durumda, şartların varlığı halinde taraflar dilekçelerinde yer vermedikleri delilleri yargılamaya dâhil edebilmektedirler.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda tarafların iddia ve savunmalarına ilişkin vakıaların hangi delillerle ispat edileceğini dava dilekçelerinde açıkça göstermeleri gerektiği düzenlenmiştir (m. 119/1- f; m. 129/1-e). Ayrıca 194'üncü maddenin ikinci fıkrasında da, tarafların dayandıkları delilleri ve hangi delilin hangi vakıanın ispatı için gösterildiğini açıkça belirtmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu somutlaştırma yükünün bir sonucudur. Böylelikle tarafların genel ifadelerle delillerini belirtmesi yeterli sayılmayıp, hangi delillerin kullanılacağı ve hangi vakıanın bu delillerden hangisi ile ispatlanacağına dava dilekçesinde gösterilmesi zorunlu kılınmıştır. Tarafların dilekçelerinde bu tür bir açıklık yok ise, hâkim dava dilekçesindeki bu eksikliğin giderilmesi için süre veremez. Çünkü bu husus dava dilekçesinin zorunlu unsurlarından değildir. Böyle bir durumda hâkim ancak aydınlatma ödevi çerçevesinde, taraflara açıklatma yaptırabilir⁶¹. Taraflar yapacakları

⁶⁰ “./.. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 145/1. maddesi hükmüne göre, kanunda belirtilen süreden sonra delil gösterilemeyeceği, ancak bir delilin sonradan ileri sürülmesi yargılamayı geciktirme amacı taşııyorsa veya süresinde ileri sürülemediği ilgili tarafın kusurundan kaynaklanıyorsa, mahkeme o delilin sonradan gösterilmesine izin verebileceği hükme bağlanmış olup bu düzenleme karşısında davalı yanın yazılı ve sözlü savunmalarında bahsedilmeyen delil listesinde de bildirilmeyen ve karar aşamasında dosyaya ibraz edilen ibranameye dayanılması da mümkün değildir. ./..” 22. HD, 4.6.2013, 18797/13531 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

⁶¹ “./.. Mahkemece söz konusu dekonta kıdem tazminatı ödemesi olduğunun şerh düşülmeyeceği gerekçe gösterilerek ödenen tutar mahsuba konu edilmemiştir. Davacı vekilinin

açıklama ile beraber kural olarak yeni delil sunamazlar. Sadece dava dilekçelerinde yer verdikleri delillere ilişkin açıklama yapabilirler. Delillerde bulunan eksikliğin, belirsizliğin veya çelişkinin giderilmesi için hâkim açıklama yaptırabilir.

Davayı aydınlatma yükümlüğünün sınırları deliller bakımından da geçerlidir. Bu nedenle, hâkim davayı aydınlatma ödevi çerçevesinde yargılamaya daha önce getirilmemiş delillerin gösterilmesini isteyemez. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, delillerin gösterilmesi kanunda açıkça düzenlenmiş ve özellikle tahkikat aşamasında yeni delillerin tahkikata getirilmesinde hâkimin titiz davranması gerekmektedir. Hâkimin aydınlatma ödevi, ispat amacına yönelik değildir⁶². Hâkimin gösterilmesini işaret edebileceği deliller, dava dosyasından anlaşılabilen ve tarafların ileri sürdükleri iddia ve savunmalarına ilişkin vakıaların ispatı bakımından gerekli delillerdir⁶³. Bu nedenle hâkim keyfî olarak istediği her delilin gösterilmesini taraflardan isteyemez.

Bununla beraber, 31'nci maddeye göre hâkim, aydınlatma ödevi gereğince tarafların delil göstermelerini isteyebileceği düzenlenmiştir. Burada da dikkat edilmesi gereken husus hâkimin, mevcut vakıalardaki eksiklik, belirsizlik veya çelişkinin giderilmesi için tarafların delil göstermesini isteyebileceğidir⁶⁴. Özellikle, örneğin bir hukuki ilişkinin tanığı olduğu söylenen

anılan ödemenin kaynağı hakkında izahat getirmemiş olması nazara alındığında bu ödemenin nedeni hakkında tereddüt hasıl olmaktadır. Mahkemece 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 31. maddesindeki hakimin davayı aydınlatma ödevine dair düzenlemeye dayanılarak davacı asilin beyanına başvurulmalı... ./..” 7. HD, 27.5.2013, 3200/9844 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

⁶² **Tercan**, s. 11.

⁶³ **Alangoya**, s. 157; **Bolayır**, s. 146; **Kuru**, C. 2, s. 2022; **Kuru/Arslan/Yılmaz**, s. 337; **Yılmaz**, s. 352-353.

⁶⁴ “./.. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31/1. maddesinde ifadesini bulduğu üzere hakimin davayı aydınlatma ödevi gereği fesih gerekçesi yapılan tutanakları imzalamış olan kişiler tanık olarak çağrılmalı, işveren tarafından sunulan tutanak içerikleri tüm tanıkları tutanaklar kendilerine gösterilerek ve dinlenerek doğrultulmalı, ayrıca somut olayda 4857 Sayılı İş Kanunu m. 34 anlamında işçinin işin ifasından kaçınma hakkı bulunup bulunmadığı araştırılmalı ve olay aydınlatılmalıdır. ./..” 22 HD, 14.6.2012, 306/13529 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

ve fakat tanık delilleri arasında taraflarca gösterilmeyen kişileri, hâkim ancak aydınlatma ödevi çerçevesinde dinleyebilecektir⁶⁵. Hatta bu şekilde bir durum olmamasına rağmen, dava dosyasında bir şekilde yer alan kişilerin dinlenebilmesi de aydınlatma ödevinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁶. Aynı şekilde tarafların veya üçüncü kişilerin elinde bulunan belgelerin ibrazının istenebileceği konusunda tereddüt etmemek gerekir. Bu durumda, aydınlatma ödevinin sınırının aşıldığı kabul edilemez. Ayrıca, mevcut vakıya zımnen dâhil olan vakıaların açıklığa kavuşması için hâkimin delil gösterilmesini isteyebileceği hususunda da tereddüt etmemek lazım. Bu durumda da, aydınlatma ödevinin sınırının aşıldığı düşünülemez⁶⁷.

⁶⁵ Umar, s. 145; Schilken, § 8, Rn. 35. Karş.: Karaaslan, s. 152-153.

⁶⁶ “./.. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31/1 inci maddesinde ifadesini bulduğu üzere hakimin davayı aydınlatma ödevi gereği, davalı vekili tarafından sunulan ve feshedilmeden önce tutanaklardaki imzacılar tanık olarak çağrılarak usulüne uygun şekilde dinlenilmeli, tutanaklar kendilerine gösterilerek doğrulutulmalı ve olay aydınlatılmalıdır. Mahkemece tutanak imzacıları dinlenilmeksizin, eksik incelemeyle yazılı şekilde hüküm tesisi hatalı olup bozmayı gerektirmiştir. ./..” 22. HD, 30.9.2013, 25225/20270 (Corpus Mevzuat-İçtihat). Diğer bir kararında da Hukuk Genel Kurulu, “./.. Davacının şahit listesinde adı geçen Dilek duruşma sırasında ifadesinde, dava konusu halıların davacıya ait olduğunu söylemiş ve bu halılardan iki tanesinin bir yıl önce (Ahmet isimindeki) halıcıdan satın alındığını açıklamıştır. ...toplanan deliller mahkemece hükme yeterli görülmediği takdirde HUMK m. 75 (HMK m. 31) hükmü gözönünde tutularak faturayı veren Ahmet'in de şahit olarak dinlenmesi... gerekmektedir. ./..” ifade etmiştir. HGK, 9.7.1969 (Kuru, C. 2, s. 2023).

⁶⁷ “./.. Somut uyuşmazlıkta, şoför olan davacının kusuru ile sebep olduğu yaralamalı trafik kazalarına karıştığı ve şirketi zarara uğrattığı gerekçesiyle iş sözleşmesinin haklı sebeple feshedildiğini savunulmuştur. Davalı şirket tarafından ileri sürülen fesih sebebi ile ilgili savunma nazara alındığında 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 31/1. maddesinde ifadesini bulduğu üzere hâkimin davayı aydınlatma ödevi gereği davacının karıştığı trafik kazaları ile ilgili evraklar temin edilerek gerektiğinde de kusur ve zarar miktarı yönünden uzman bilirkişi tespit ve görüşüne ihtiyaç vardır. O sebeple davacının kusurlu olup olmadığı, şirketin zarar görüp görmediği ve bu davranışlarının 4857 sayılı Kanun'un 25/II. maddesinde belirtilen ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan sebeplerden biri olup olmadığı araştırılmalı ve sonucuna göre karar verilmelidir. Eksik inceleme ile karar verilmesi hatalıdır. ./..” 22. HD, 5.6.2012, 12564/12530 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

Aydınlatma ödevi çerçevesinde hâkim sadece delil gösterilmesi değil, ayrıca gösterilecek delilin türünü de işaret edebilecektir⁶⁸. Örneğin yargılama sırasında, dava dosyasından tanık dinlenilmesi gerektiği anlaşılan durumlarda hâkimin tanıkların dinlenmesine işaret etmesi⁶⁹ veya ispat yükü altında bulunan tarafın iddiasını diğer delillerle ispatlayamaması durumunda hâkimin tarafa, yemin deliline başvurabileceğini hatırlatması bu kapsamda değerlendirilmelidir. Hâkimin yemin delilini hatırlatabilmesi için, tarafın dilekçesinde açıkça yemin deliline dayanması gerekir⁷⁰. Buna karşılık genel olarak Yargıtay kararlarında ve doktrinde, dava dilekçesinde açıkça yemin delili yazılmamış olsa dahi, “her türlü delil”, “tüm yasal deliller”, sair yasal deliller”, “ve sair deliller”, “diğer deliller” ve “benzer deliller” gibi ifadelere yer verilmiş olmasının yeterli olduğu kabul edilmektedir⁷¹.

⁶⁸ **Alangoya**, s. 154; **Bolayır**, s. 145.

⁶⁹ “./.. Somut olayda, 10.07.2010 tarihinde tel ile çevrili kafese girilerek sülünlerin telef edildiğine dair jandarma, hayvan bakıcısı, orman muhafaza memuru ve Köşeler Köyü dernek başkanlığının tutanakları bulunmakta ise de hiç birisinde de davalıya ait köpeklerin yaptığına dair görgüye dayalı bir beyana rastlanılmamıştır. Tutanakların muhteviyatları incelendiğinde kafesin durumunun tespitinden ibarettir. O halde mahkemece, davalının delil listesinde tanık deliline de dayandığı gözetilerek HMK'nun 61. maddesi [31. maddesi] hükmü gereğince davayı aydınlatma görevi hakime ait olup tanık vs. delilleri toplanılmak suretiyle sonucuna göre hüküm kurulması gerekirken eksik inceleme ile karar verilmesi doğru görülmemiştir. ./..” 3. HD, 24.9.2012, 17037/19609 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası).

⁷⁰ “./.. davacının yazılı delille iddiasını ispatlayamadığı ve ayrıca HMK'nun 119/1-f maddesi uyarınca davacı tarafça dava dilekçesinde açıkça yemin deliline dayanılmadığından davacının yemin deliline de dayanamayacağı gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiş, hüküm davacı vekilince temyiz edilmiştir. Dosyadaki yazılara kararın dayandığı delillerle gerektirici sebeplere, delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre, davacı vekilinin yerinde görülmeyen bütün temyiz itirazlarının reddiyle usul ve kanuna uygun bulunan hükmün ONANMASINA ./..” 19. HD, 23.01.2014, 6872/10385 (yayımlanmamıştır). Aynı yönde: “./..Dosyadaki yazılara, kararın dayandığı delillerle gerektirici sebeplere, delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına ve özellikle dava tarihi itibarıyla yürürlükte bulunan 6100 sayılı HMK'nın 129/1-e maddesi hükmüne uygun olarak davalının yanıt dilekçesinde açıkça yemin deliline de dayanmamış ve aynı Kanun'un 194. madde hükmü uyarınca savunmasını somutlaştırıp delillerini göstermemiş olmasına göre, davalı vekilinin temyiz itirazları yerinde görülmemiştir. ./..” 23. HD, 21.2.2013, 6432/703 (yayımlanmamıştır).

⁷¹ Ayrıntılı bilgi ve bu husustaki Yargıtay kararları için bknz.: **Yılmaz**, Yemin, s. 126-143; **Kuru**, C. 3, s. 2502 vd.. Yargıtay'ın bir önceki dipnotta belirtilen kararları dışında,

5. Hâkimin Tarafsızlığının Korunması

Dava malzemesinin getirilmesinde hâkimin pasif olması, bu hususun tamamen tarafların egemenliğine bırakılmasının hâkimin yargılamayı yürütürken de pasif olacağı, hiçbir fonksiyon üstlenmeden hareketsiz kalacağı anlamına gelmemelidir. Hâkimin, yargılamanın muhtemel gidişatı ve sonuçları hakkında davanın esası hakkında görüşünü bildirmeden tarafların dikkatini çekmesi ihsası rey nedeniyle hâkimin reddi sonucunu doğurmaz⁷². Ancak unutulmamalıdır ki aydınlatma ödevi, hâkimi, tarafların hukuki danışmanı gibiymiş yargılamayı yürütme yetkisi vermemekte veya böyle bir yükümlülük altına sokmamaktadır⁷³. Hâkim aydınlatma ödevini, taraflardan birinin yargılamadaki durumunu diğerine üstünlük sağlamaya neden olacak şekilde tek taraflı da kullanamaz⁷⁴. Hâkimin yargılamadaki yükümlülüğü,

HMK'nın yürürlüğe girmesinden sonra verdiği bazı kararlarında da, tarafların yemin deliline açıkça dayanmadığı durumlarda dahi hâkimin bu delili hatırlatması gerektiği ifade edilmiştir. Örneğin *"./.. Davacı aylık kira miktarının 600,00 TL olduğunu yazılı belge ile kanıtlayamamış ise de sair deliller demek suretiyle yemin deliline de dayanmış olduğundan davacıya aylık kira bedelinin 600,00 TL olduğu konusunda davalıya yemin teklifinde bulunma hakkı hatırlatılarak aylık kira miktarı belirlendikten sonra sonucuna göre karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde karar verilmesi doğru değildir. ./.."* 6. HD, 24.6.2013, 9066/10957 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası). Benzer şekilde: *"./.. Ancak davacı vekili dava dilekçesinde ve delil dilekçesinde "her türlü yasal delil" ibaresini de kullanmış olduğundan, davacı vekiline akdi ilişkinin varlığı konusunda davalıya yemin teklif etme hakkı bulunduğu hatırlatılması, bu şekilde akdi ilişkinin varlığı kanıtlandığı takdirde davanın esası hakkında hüküm oluşturulması, akdi ilişkinin varlığının yemin sonucu kanıtlanamaması durumunda ise davanın akdi ilişkinin yokluğu sebebiyle reddine karar verilmesi gerekirken, yazılı şekilde hüküm oluşturulması doğru olmamış, kararın bozulması gerekmiştir. ./.."* 15. HD, 16.5.2012, 2296/3456 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası). Yargıtay daireleri arasındaki uygulama farklılığının giderilmesi ve gerek dilekçelerin unsurlarına ilişkin hükümler gerekse somutlaştırma yüküne ilişkin düzenleme dikkate alındığında tarafların dilekçelerinde açıkça yemin deliline dayanmadığı durumlarda artık hâkimin bu delili hatırlatamayacağının kabul edilmesi gerekir.

⁷² Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 576.

⁷³ Jauernig/Hess, § 25, Rn. 45.

⁷⁴ Gehri, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 9; Glasl, in: Brunner/Gasser/Schwander, Art. 56, Rn. 26. Benzer şekilde: Gehri/Flütsch, in: Gehri/Kramer, Art. 56, Rn. 7; Lent, s. 60.

gerçeğe uygun karar vermektir; taraflardan birinin yardımcısı olarak hareket etmek değildir⁷⁵. Aksi takdirde, bu hâkimin tarafsızlığından şüphe duyulmasına neden olacaktır ve hâkimin reddi sebebinin doğuracaktır⁷⁶.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 25'inci maddesinin birinci fıkrasında, hâkimin iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya vakıaları hatırlatacak⁷⁷ davranışlarda bulunamayacağını düzenlemiştir. Hâkimin yargılamada tarafsızlığını koruyabilmesi için, pasif konumda olmasının zorunluluk olduğu kabul edilmektedir⁷⁸. Hâkimin yabancı olduğu uyuşmazlığa ilişkin olarak taraflar arasında eşit uzaklıkta olması gerektiği ve hâkimin tarafların iddia ettiklerine ve getirdiklerine karışamayacağı ifade edilmektedir. Aksi bir tutumun yargılamaya olan güveni zedeleyeceği kabul edilmektedir⁷⁹. Bu nedenle aydınlatma ödevinin bir diğer sınırını da yargılamada hâkimin taraflara karşı tarafsızlığı oluşturmaktadır⁸⁰. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki, hâkimin aydınlatma ödevini yerine getirmesi başlı başına hâkimin taraflara karşı tarafsızlığına aykırı değildir⁸¹. Kanaatimizce de hâkimin aydınlatma ödevinin sınırını, tarafların iddia ettikleri⁸², yargılamaya getirdikleri vakıalar ve bunların delilleridir. Hâkim gerek mevcut vakıalar çerçevesinde gerekse yeni vakıaları yargılamaya sokarak, taraflardan birine öğüt vermek veya yol göstermek şeklinde aydınlatma ödevini yerine getirdiği kabul edilemez. Örneğin hâkimin davalıya, dar anlamda def'i haklarını, takas⁸³, dönme, fesih

⁷⁵ **Sutter-Somm/von Arx**, in: Sutter-Somm/Hasenböhler/Leuenberger, Art. 56, Rn. 43.

⁷⁶ **Lüke**, § 2, Rn. 22.

⁷⁷ HUMK m. 75'de de "*hatırlatma*" terimi kullanılmış, doktrinde Alangoya, bunun başarısız bir çeviri olduğunu ve bu terimin mehz kanunda olduğu gibi "*telkin*" olarak anlamak gerektiğini ifade etmiştir (s. 157).

⁷⁸ **Meriç**, s. 383.

⁷⁹ **Meriç**, s. 383.

⁸⁰ **Affentranger**, in: Baker&McKenzie, Art. 56, Rn. 4; **Gehri**, in: Spühler/Tenchio/Infänger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 15; **Sutter-Somm/von Arx**, in: Sutter-Somm/Hasenböhler/Leuenberger (Hsgh), Art. 56, Rn. 15; **Lüke**, § 2, Rn. 22; **Musiak**, § 3, Rn. 105; **Rosenberg/Schwab/Gottwald**, § 77, Rn. 20; **Zeiss/Schreiber**, § 28, Rn. 182.

⁸¹ **Rosenberg/Schwab/Gottwald**, § 77, Rn. 16.

⁸² **Yavaş**, s. 308.

⁸³ Burada takasın özel durumu hakkında kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir. Bilindiği üzere davadan önce ve ayrıca cevap dilekçelerinde de takas ileri sürülmemişse, bu

hakkı gibi yenilik doğuran hakların hatırlatılması, aydınlatma ödevinin sınırını aşmaktadır⁸⁴. Aksi bir tutumun hâkimin tarafsızlığına aykırılık teşkil edeceği kabul edilmelidir⁸⁵.

Bununla beraber, davanın maddi yürütücüsü olan hâkimin, maddi gerçeğe ulaşabilmek için taraflarla işbirliği içerisinde olabilmesi gerekir⁸⁶. Ancak burada da hâkimin işbirliği, tarafların mümkün olduğunca eksiksiz ve doğru vakıaları yargılamaya getirmeleri ile sınırlı kalmalıdır⁸⁷. Yoksa yukarıda da belirtildiği gibi, taraflarca getirilme ilkesi karşısında, hâkimin tarafla işbirliği içinde, vakıa araştırması yapması ve yeni vakıaları yargılamaya dâhil etmesi söz konusu olamayacaktır. Yargıtay yeni tarihli bir kararında⁸⁸, “*./.. Maddede (m. 31/1), hâkimin maddi anlamda davayı sevk yetkisi düzenlenmektedir. Bu yetkisiyle hâkim, olayın ve hukuki uyumsuzluğun olgusal ve hukuki boyutlarını gerekli olduğu ölçüde taraflarla birlikte ele alabilecek, tarafların zamanında uyumsuzluğun çözümü için önemli vakıaların tamamı hakkında açıklama yapmalarını, özellikle ileri sürülen vakıalardaki eksiklikleri tamamlamalarını, delilleri ikame etmelerini ve gerekli talepleri ileri sürmelerini sağlayabilecektir. ./..*” belirterek, tarafla hâkimin işbirliğine vurgu yapmış ve özellikle mevcut vakıalardaki eksiklerin aydınlatma ödevinin konusunu oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle örneğin, hâkimin belirsiz alacak davasında olduğu gibi, davacıya talep sonucunu rakamsal olarak belirlemesi için süre vermesi söz konusu ödevin sınırlarını aşmamaktadır⁸⁹. Çünkü burada hâkim, davacıya talebini artırması için öğüt verme-

durumda hâkim dava dosyasından takasın şartlarının doğduğunu ve davalının takas beyanında bulunabileceğini anlasa dahi bile buna işaret edemeyecektir. Ancak davadan önce ileri sürülmüş takas bir itirazdır ve dava dosyasından anlaşıldığı takdirde hâkim tarafından her zaman dikkate alınabileceği gibi taraf da bunu ileri sürebilir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, Ders Kitabı, s. 291 vd.).

⁸⁴ **Alangoya**, s. 158; **Lüke**, § 2, Rn. 22.

⁸⁵ **Stachelin/Stachelin/Grolimund**, § 10, Rn. 22; **Sutter-Somm/von Arx**, in: Sutter-Somm/Hasenböhler/Leuenberger, Art. 56, Rn. 43.

⁸⁶ Hâkimle tarafların işbirliği hakkında geniş bilgi için bkz.: **Deren Yıldırım**, s. 817-832.

⁸⁷ **Schilken**, Hâkimin Rolü, s. 62-63.

⁸⁸ 23. HD, 11.3.2013, 857/1445 (Kazancı Bilişim-İçtihat Bilgi Bankası). Aynı yönde: 23. HD, 25.03.2013, 1067/1825 (Corpus Mevzuat-İçtihat).

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Simil**, s. 286 vd.. Karş.: **Pekcanitez**, s. 52 vd.; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 459.

mekte veya yol göstermemektedir; sadece bu davanın gereği olarak talep sonucunu belirlemesi için imkân tanımaktadır.

III. SINIRIN AŞILMASININ SONUÇLARI

1. Hâkimin Reddi

Hâkimin aydınlatma ödevinin sınırı aşmasının en önemli sonucu, hâkimin reddine sebebiyet vermesidir⁹⁰. Hâkim, her iki tarafın menfaatlerini eşit şekilde gözeterek ve tarafların getirdiği, ileri sürdüğü iddialar ve bunların delilleri kapsamında yargılama görevini yerine getirecektir⁹¹. Bu kapsamda, hâkim aydınlatma ödevini yerine getirirken, yukarıda belirlemeye çalıştığımız sınırlar çerçevesinde hareket etmek zorundadır. Bu sınırların belirlenmesindeki amaç, hâkimin, davanın her iki tarafına da eşit mesafede, yani tarafsız kalmasının güvence altına alınmasıdır. Hâkimin söz konusu sınırları aşması bazı durumlarda taraflardan birine yol gösterme veya öğüt verme sonucunu doğurabilir. Örneğin, davalıya zamanaşımı def'inde bulunması yönünde yol göstermesi gibi. Bu ise, hâkimin yargılamada tarafsızlığını ihlâl edecektir. Bu durumda karşı taraf, 36'ncı maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde kabul edilen hâkimin taraflardan birine öğüt vermesi veya yol göstermesi reddi sebebine dayanarak hâkimin reddini talep edebilecektir. Unutulmamalıdır ki, hâkim bizzat kendisini de reddedebilir (m. 36/1).

2. Hükmün Bozulması

Hâkimin aydınlatma ödevinin sınırını aşması bazı durumlarda, hükmün bozulmasına sebebiyet verebilir⁹². Bu özellikle taraflarca getirilmeyen veya ileri sürülmeyen bir vakıanın yahut delilin incelenmesi, yargılamaya dâhil edilmesi durumunda söz konusu olacaktır. Örneğin hâkimin her iki tarafın da göstermediği ve dava dosyasında da adı geçmeyen bir kişiyi tanık olarak kendiliğinden dinlemesi ve buna dayanarak hüküm vermesi bir bozma sebebi

⁹⁰ Meriç, s. 410-411; Pekcanitez/Atalay/Özekes, Ders Kitabı, s. 226; Gehri, in: Spühler/Tenchio/Infanger (Hrsg), Basler Komm, Art. 56, Rn. 15; Pohlmann, § 2, Rn. 28; Schilken, Hâkimin Rolü, s. 62; Zeiss/Schreiber, § 28, Rn. 182.

⁹¹ Meriç, s. 411.

⁹² Pohlmann, § 2, Rn. 28; Zeiss/Schreiber, § 28, Rn. 184.

olarak karşımıza çıkacaktır. Aynı şekilde, aydınlatma ödevinin sınırı aşılmış ve davada taraf değişikliğine sebebiyet verilmişse, bu da bir bozma sebebi olarak karşımıza çıkacaktır.

Son olarak, hâkimin aydınlatma ödevinin sınırını aşarak taraflardan birine öğüt vermesi veya yol göstermesi durumunda karşı tarafın hâkimin reddini talep etmesine rağmen bu talebi hiç dikkate alınmaması da hükmün bozulmasını gerektirecektir. Çünkü davanın görülmesi esnasında, ileri sürülen bir usule aykırılık iddiası dikkate alınmamışsa, bu bir mutlak bozma sebebidir (HUMK m. 428/4). Ayrıca Yargıtay'ın temyiz incelemesi sonucu vermiş olduğu bu tür kararlara karşı şartları varsa karar düzeltme yoluna da başvurulabileceği konusunda tereddüt etmemek gerekir⁹³. Bununla birlikte, hâkim aydınlatma ödevinin sınırını aşmış ve reddi gerekirken süresinde hâkimin reddi istenmemişse, bu husus artık bozma nedeni yapılamaz⁹⁴.

3. Hâkimin Hukuki Sorumluluğu

Hâkimlerin hangi durumda hukuki sorumluluklarının bulunduğu 46'ncı maddede sınırlı olarak sayılmıştır. Söz konusu maddeye göre, hâkimlerin görevleri sırasında vermiş oldukları zararlardan ötürü, zarar gören devlet aleyhine tazminat davası açabilecektir. Hâkimin aydınlatma ödevinin sınırını aşması neticesinde, devlet aleyhine tazminat davasının açılabilmesi de yine bu maddede düzenlenen sorumluluk hallerinden birine girmesine bağlıdır⁹⁵. Burada özellikle, aydınlatma ödevini yerine getirirken hâkimin tarafsız

⁹³ Önemle belirtmek gerekir ki, HMK m. 375/1-b'ye göre, hâkim hakkında ret talebinin ilgili merciice kesin olarak kabul edilmesinden sonra, hâkimin karar vermiş olması ya da karara katılmış bulunması yargılamanın iadesi sebebi olarak sayılmıştır. Ancak bilindiği üzere, HMK geçici 3. madde gereğince, yargılamanın yenilenmesine ilişkin 1086 sayılı Kanunun 26.9.2004 tarihli ve 5236 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten önceki hükümleri uygulanacağı için, bölge adliye mahkemelerinin kurulması ve HMK'daki kanun yolu sistematığının uygulanmaya başlamasına kadar, söz konusu hüküm uygulama alanı bulamayacaktır. HUMK'ta da konuyla ilgili olarak sadece davaya bakması yasak olan hâkimin vermiş olduğu hükümler için yargılamanın iadesi sebebi olarak kabul edildiği için, şu anda ret talebi merciice kesin olarak kabul edilen hâkimin vermiş olduğu karara karşı yargılamanın iadesi yoluna gidilemeyecektir.

⁹⁴ Greger, in: Zöllner, § 139, Rn. 2.

⁹⁵ Karş.: Meriç, s. 411.

olması gerekirken, taraf tutması sebebiyle hukuka aykırı hüküm veya karar vermesi durumu söz konusu olabilir (m. 46/1-b). Bu durumda, devlet aleyhine tazminat davası açılabilecektir. Devlet, tazminat ödemek zorunda kalırsa, sorumlu hâkime ödeme tarihinden itibaren bir yıl içinde rücu edecektir (m. 46/3).

IV. SONUÇ

Hâkim uyuşmazlığın çözümü hakkında karar vermek zorundadır ve bu görevini maddi gerçeğe uygun şekilde yerine getirmelidir. Hâkimin verdiği karar maddi gerçekle ne kadar örtüşürse, taraflar arasında bozulan adalet dengesi de o derece tekrar sağlanmış olacaktır. Hâkimin maddi gerçeğe uygun karar vermesi ise, ancak yargılamada aktif olarak yer almasına, maddi gerçeğin ortaya çıkması için taraflarla iş birliğini artırmasına bağlıdır. Bunu sağlayan en önemli enstrümanlardan biri de hâkimin aydınlatma ödevidir. Hâkim, taraflarca getirilme ilkesine bağlı olarak uyuşmazlığın çözümü için soru sorması, taraflardan açıklama istemesi veya yeni delil talep etmesi hususunda çekingen davranmamalıdır. Unutulmamalıdır ki aydınlatma ödevi, hâkim için bir yük olmayıp, yükümlülüktür. Bu yükümlülüğü hâkimin, tereddüt etmeden ve tarafsızlığını zedelemeyecek şekilde yerine getirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Affentranger**, Markus; in: Baker&McKenzie, Schweizerische Zivilprozessordnung (ZPO), Bern 2010.
- Alangoya**, H. Yavuz; Medenî Usûl Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler, İstanbul 1979.
- Alangoya**, H. Yavuz/**Yıldırım**, M. Kâmil/**Deren Yıldırım**, Nevhis; Medenî Usul Hukuku Esasları, 7. Baskı, İstanbul 2009.
- Bilge**, Necip/**Önen**, Ergun; Medeni Yargılama Hukuku, 3. Baskı, Ankara 1978.
- Deren Yıldırım**, Nevhis; Hâkimle Tarafların İşbirliği İlkesi ve Yarattığı İdeolojik Çağrışımlar, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, Ankara 2014.
- Jauernig**, Othmar/**Hess**, Burkhard; Zivilprozessrecht, 30. Auflage, München 2011.
- Gehri**, Myriam A.; in: Spühler/Tenchio/Infanger, Basler Kommentar, Schweizerische Zivilprozessordnung, 2. Auflage, Basel 2013.
- Gehri**, Myriam A./**Flütsch**, Bettina; in: Gehri/Kramer, Schweizerische Zivilprozessordnung, Zürich 2010.
- Gasser**, Dominik/**Rickli**, Brigitte; Schweizerische Zivilprozessordnung (ZPO), Zürich/St. Gallen 2010.
- Glasl**, Daniel; in: Brunner/Gasser/Schwander, Schweizerische Zivilprozessordnung (ZPO) Kommentar, Zürich/St. Gallen 2011.
- Karlı**, Abdurrahim; Medeni Muhakeme Hukuku, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- Karaaslan**, Varol; Medenî Usûl Hukukunda Hâkimin Aydınlatma Ödevi, Ankara 2013.
- Kuru**, Baki; Hukuk Muhakemeleri Usulü, C. 2, 6. Baskı, İstanbul 2001.
- Kuru**, Baki; Hukuk Muhakemeleri Usulü, C. 3, 6. Baskı, İstanbul 2001.

- Kuru, Baki/Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder;** Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı, 24. Baskı, Ankara 2013.
- Leuenberger, Christopf/Uffer-Tobler, Beatrice;** Schweizerisches Zivilprozessrecht, Bern 2010.
- Lüke, Wolfgang;** Zivilprozessrecht, 10. Auflage, München 2011.
- Meriç, Nedim;** Hâkimin Davayı Aydınlatma Yükümlülüğü, Prof. Dr. Bilge Umar'a Armağan, DEÜHFD C. 11, Özel S. 2009, İzmir 2010.
- Musiçlak, Hans-Joachim;** Grundkurs ZPO, 10. Auflage, München 2010.
- Önen, Ergun;** Medeni Yargılama Hukuku, Ankara 1979.
- Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet;** Medenî Usûl Hukuku, 14. Bası, Ankara 2013.
- Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet;** Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 2. Bası, Ankara 2014, (Ders Kitabı).
- Pohlmann, Petra;** Zivilprozessrecht, München 2010.
- Postacıoğlu, İlhan E.;** Medeni Usul Hukuku Dersleri, 6 Bası, İstanbul 1975.
- Rosenberg, Leo/Scwab. Karl Heinz/Gottwald, Peter;** Zivilprozessrecht, 17. Auflage, München 2010.
- Schilken, Eberhard;** Zivilprozessrecht, 6. Auflage, München 2010.
- Schilken, Eberhard** (Çev.: Deren Yıldırım, Nevhis); Medenî Yargılamada Hâkimin Rolü, İlkeler Işığında Yargılama Hukuku (Der.: Yıldırım, M. Kamil), 3. Bası, İstanbul 2001, (Hâkimin Rolü).
- Simil, Cemil;** Belirsiz Alacak Davası, İstanbul 2013.
- Stahelin, Adrian/Stahelin, Daniel/Grolimund, Pascal;** Zivilprozessrecht, 2. Auflage, Basel 2013.
- Sutter-Somm, Thomas/von Arx, Gregor;** in: Sutter-Somm/ Hasenböhler/ Leuenberger; Kommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung (ZPO), 2. Auflage, Zürich/Basel/Genf 2013.
- Tercan, Ercan;** Hâkimin Davayı Aydınlatma Yükümlülüğü Kapsamında Tarafların Dinlenmesi, MİHDER, C. 7, S. 18, İstanbul 2011.

Umar, Bilge; Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, 2. Baskı, Ankara 2014.

Üstündağ, Saim; Medeni Yargılama Hukuku, 7. Bası, İstanbul 2000.

Zeiss, Walter/**Schreiber**, Klaus; Zivilprozessrecht, 11. Auflage, Tübingen 2009.

Yavaş, Murat; Mevaz Kanun ile Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta Medeni Yargılamaya Hâkim Olan İlkeler ve Hâkimin Rolü, Prof. Dr. Yavuz Alangoya İçin Armağan, İstanbul 2007.

Yılmaz, Ejder; Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Ankara 2012.

Yılmaz, Ejder; Medeni Yargılama Hukukunda Yemin, Ankara 2012, (Yemin).